

УДК 811.161.2'376.3

ДІЄПРИСЛІВНИКОВІ КОНСТРУКЦІЇ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ПІДСТИЛІ РОЗМОВНО-ПОБУТОВОГО МОВЛЕННЯ

Лисак Л. К.

У статті викладені спостереження щодо функціонування дієприслівникових конструкцій в епістолярному підстилі. Доведено, що епістолярний підстиль правомірно розглядати в межах розмовно-побутового стилю; у синтаксичному плані використання дієприслівника в епістолярному підстилі не відрізняється від функціонування його в інших стилях, у плані ж стилістичному речення з дієприслівниковими зворотами мають деякі специфічні ознаки.

Ключові слова: дієприслівник, дієприслівникові звороти, епістолярний підстиль, розмовно-побутовий стиль.

В статье изложены наблюдения относительно функционирования деепричастных конструкций в эпистолярном подстиле. Доказано, что эпистолярный подстиль правомерно рассматривать в пределах разговорно-бытового стиля; в синтаксическом плане использование деепричастия в эпистолярном подстиле не отличается от его функционирования в других стилях, в плане стилистическом предложения с деепричастными оборотами имеют некоторые специфические признаки.

Ключевые слова: деепричастие, деепричастные обороты, эпистолярный подстиль, разговорно-бытовой стиль.

The article presents the observation of the functioning of adverbial and participial constructions in an epistolary sub-style. There has been proved that the epistolary sub-style can rightly be regarded within an everyday style; in terms of syntax the usage of the adverbial participle in various language in the epistolary sub-style does not differ from its functioning in other styles; but in terms of stylistics the sentences with adverbial and participial constructions have some specific characteristics.

Key words: adverbial participle, adverbial and participial constructions, epistolary sub-style, everyday speech.

Однією з помітних писемних форм передачі думок є листування, яке веде свій початок із давніх часів і застосовувалося в приватному й міждержавному спілкуванні [7, с. 160].

На сьогодні листування застосовується в трьох сферах: приватному, внутрішньодержавному й міждержавному спілкуванні. Використання мови в названих сферах накладає відбиток на добір мовних одиниць для задоволення відповідних завдань. Виклад внутрішньодержавних і міждержавних документів позначений добором специфічної лексики, дотриманням вироблених традицією штампів, тобто ознак ділового мовлення, що заслуговує окремого вивчення їхніх специфічних складників. Значною мірою вони висвітлені в наявних посібниках із ділового мовлення, рекомендованих для студентів вищих навчальних закладів і державних установ [3].

У нашому дослідженні увага зосереджена на аналізі функціонування дієприслівника в приватному листуванні, окремі прикмети якого є предметом розгляду в посібниках зі стилістики української мови [1; 2; 4, 6], у монографіях [5].

Незважаючи на те, що в лінгвістичних енциклопедіях і у вишівських посібниках листування кваліфікують як епістолярний стиль, у сучасній науковій літературі це твердження не знаходить одностайного прийняття. Перше – це те, що листування вважається не стилем, а підстилем. Такий погляд ми поділяємо. Друге: він визнається підстилем або розмовного, або художнього стилю [1, с. 16]. Отже, кожне з трактувань вимагає пояснень.

Мета нашої розвідки передбачає з'ясування таких питань:

- віднесеність епістолярного підстилю до розмовного чи художнього стилю;

- особливість функціонування дієприслівникових конструкцій у приватному листуванні.

Віднесення епістолярного підстилю до художнього стилю викликає незгоду. По-перше, в листах не передбачена художність зображення; у них настанова – дати інформацію, висловити прохання, сформулювати пояснення, вибачитись тощо. Це – буденні, а не художні завдання, тому вони втілюються в нейтральні мовні одиниці, в тому числі й у дієприслівникові звороти. По-друге, листи пишуться, як правило, без обдумування чи редагування. Цим текст листа нагадує усний виклад із властивими йому особливостями: в ньому наявні розмовні елементи лексичного й граматичного рівнів.

Виділені нами для аналізу листи адресувалися матері (Леся Українка, О. Довженко), сестрі (Леся Українка, О. Довженко), приятелям (М. Куліш, О. Довженко), знайомим літераторам (Леся Українка, М. Коцюбинський). Перелік авторів вказує на те, що листи написані видатними майстрами слова. Однак як одна з форм спілкування (писемна форма) листи не задумувалися як художнє змалювання подій. Тому, на нашу думку, відносити цей підстиль до художнього стилю не виправдано. Епістолярій видатних письменників правомірно розглядати в межах розмовно-побутового стилю. До нього без будь-яких застережень належить листування пересічних адресантів, особливості якого в цій роботі не розглядаються, але можуть становити предмет окремого вивчення.

Синтаксичні властивості дієприслівника як загальномовного елемента в епістолярному підстилі виявляються в повній мірі. У текстах проаналізованих листів дієприслівникові утворення наявні в складі простих (а) і складних (б) речень, як-от: а) *Оце писав мені Коцюбинський, нагадуючи про мою обіцянку прислати йому вірші до збірника <...>* (Леся Українка); *Ні про що веселе не думав я, пишучи тобі про птиці і про голову білу свою* (О. Довженко); *Оце зараз, повернувши до Чернігова, прочитав я Вашого листа і відповідаю Вам* (М. Коцюбинський); *Виходячи звіти, почували себе трошки зворушено* (М. Куліш); б) *Сподіваюся, що Ви часом, згадавши нас, напишете нам кілька слів* (М. Коцюбинський); *Адже я досі навіть не подякувала Вам за ту працю, якої Ви не побоялись, видаючи мою книжку* (Леся Українка); *Сьому можна тільки позаздрити, а я, позбавлений вже заздриць, милуюсь здалека, читаючи оті Ваші визнання* (О. Довженко). *Я мрію вже про те, що, приїхавши додому, поміюся добре, і ти мене почастуєш, як добра дружина, цуциком горілки і теплим поцілунком* (М. Куліш).

Це – свідчення того, що дієприслівникові звороти в листах письменників посідають чільне місце в різноманітному виразі думки. Більше того, з метою надання висловленню смислової напруги автори листів вдаються до структур із кількома дієприслівниковими зворотами однорідного чи неоднорідного значення, як у прикладах: *[Не писав так довго, бо не було мене в Чернігові з місяць;] повернувши з Петербурга, я застав ласкавий лист Ваш до моєї жінки й зараз же пишу до Вас оцих кілька слів, долучаючи свою фотографію [– щоб Ви могли заздалегідь виготовити кліш]* (М. Коцюбинський); *Я ніколи не вірив, щоб ти міг зробити щось погане для нашого соціалістичного суспільства, – дуже часто тебе згадував, говорив про тебе, жаліючи твій чудесний талан і проклинаючи твою кляту долю <...>* (О. Довженко). Використання таких речень стилістично виправдане: досягається лаконізм повідомлення на відміну від розлогого формулювання думок складнопідрядними реченнями. Цим розглядуваний підстиль не відрізняється від інших. Це ще одне свідчення загальностильової риси дієприслівникових конструкцій.

Епістолярний підстиль схожий із текстами інших підстилів розмовно-побутового мовлення, а також книжних і художнього стилів передусім у використанні дієприслівникових зворотів з обставинним значенням. Їх частотність перевищує вживаність речень, у яких дієприслівник трансформується в однорідний присудок. Серед обставинних значень дієприслівникових зворотів найчастіше вживаними виявляються значення часу (а), причини (б), допустовості (в). Спостережено це в листах усіх розглядуваних адресантів, зокрема: а) *Миша, дознавшись, що я пишу до вас, просить повітати вас од його і передати вам дещо* (Леся Українка); б) *Добродій Грінченко, маючи, як він казав, Ваш загальний дозвіл, помістив "Битву" в збірник, і цензура пустила її* (М. Коцюбинський); *І нашого казкового діда, у якого*

ви колись спалили псалтир, думаючи, що він чорнокнижник (О. Довженко); *в) Не одержавши звістки, думаю, що стан здоров'я більш-менш задовільний* (М. Куліш). Їх переважне використання зумовлене змістовою природою листів, у яких найчастіше ідеться про співвідносні з певним часом події, про обґрунтування здійсненого чи нездійсненого.

Щоправда, співвідношення часових, причинових і допустових структур у різних авторів різна. У листах Лесі Українки й М. Коцюбинського частотнішими виявилися речення з дієприслівниковими зворотами зі значенням причини, у М. Куліша й О. Довженка – часу. З допустовою семантикою дієприслівникові структури найчастіше засвідчуються в листах Лесі Українки. Пояснення цього, можливо, криється в різних адресатах. Спілкуючись із видавцями, торкаючись проблем літератури, Лесі Українці й М. Коцюбинському доводилось більше доводити, М. Куліш і О. Довженко в спілкуванні з родичами й друзями частіше вдавалися до розповідей, пов'язаних із певним часовим планом.

Інші обставинні значення представлені в різних авторів листів також неоднаково. У листах М. Коцюбинського, наприклад, не зафіксовано жодного дієприслівникового звороту зі значенням умови, у М. Коцюбинського, М. Куліша, О. Довженка – із супровідною семантикою, в О. Довженка – способу дії. Однак відсутність дієприслівникових конструкцій із деякими значеннями в листах окремих авторів не порушує загальної тенденції до вживання обставинних значень дієприслівникових зворотів в аналізованому підстилі. Їх відсутність у листах певних осіб не може бути ознакою їхнього ідіостилю: не трапилася нагода при викладі подій ужити відповідне значення, тому й не утворене речення з такою ускладненою обставиною. Була б нагода – з'явилась би відповідна конструкція. Показово, що обставинні значення дієприслівникових зворотів уведено в речення з дієсловом-присудком у різних часових формах: минулому, теперішньому, майбутньому. Поширеністю речень із присудком у формі майбутнього часу епістолярний підстиль відрізняється від книжних стилів, у яких дієприслівникові конструкції або зовсім не супроводжують дієслово-присудок у формі майбутнього часу, або засвідчуються поодинокі приклади.

Потреба в розв'язанні насущних питань адресанта й адресата спричинює використання присудків у формах наказового й умовного способів, із якими пов'язані дієприслівники. Це властиво саме епістолярному підстилю розмовного стилю. В інших стилях такі приклади не засвідчуються зовсім (у офіційно-діловому, науковому) або трапляються, але переважно в прямій мові (у художньому чи публіцистичному стилях).

В уведенні в тканину листів вставних конструкцій із дієприслівником в їх граматичному центрі епістолярний підстиль також має деякі особливості. Вони в тому, що вставні словосполучення вживаються здебільшого для підкреслення справедливості сказаного. Це: ***правду кажучи, по правді кажучи, правду сказавши*** (Леся Українка), ***до слова кажучи*** (М. Коцюбинський), ***правду кажучи*** (О. Довженко). Але трапляються й поєднання іншого плану.

Різноманітністю вставних конструкцій відзначаються листи Лесі Українки. У них знайдені й такі: *Коли поглянути на справу розважніше, то навіть у нас діло ще не так-то зле стоїть: взявши релятивно, у нас таки чималий процент і таланів, і талановитих творів, може, в інших "багатших" літературах він і менший* (Леся Українка); *В ньому справді нічого жебрацького немає, починаючи з одежі, пристойної чумарки, які носять пригородні селяни в Харківщині, і смушевої шапки і кінчаючи поведінням, певним гідності, без запобігання, але й без аброгації...* (Леся Українка).

Зі значенням виключення вставні словосполучення мають місце в листах Лесі Українки й М. Коцюбинського: *З первісного фонду, як Вам відомо, лишилось 75 р. (не рахуючи тих 25 р., що тепер ще у вас)* (Леся Українка); *До Ваших "Панських жартів" я маю теж холодну пошану, та й до "Перехресних стежок" теж, виключаючи деякі сторінки, що нагадують мені деякі мої давні симпатії з Ваших творів* (Леся Українка) *Отож нещодавно цензура пустила нам його, виключаючи, на превеликий жаль, іменно Вашого "Виборця", Л.Українки "Давню казку" і Кримського "Сирота Захарко"* (М. Коцюбинський).

У листі М. Куліша наявне вставне словосполучення з дієприслівником **дякуючи**, ужитому як прийменник **завдяки**, як-от: *Аж сьогодні я (дякуючи клопам) відчув, що сценарій мусить вийти* (М. Куліш).

Чужими виявляються вставні конструкції на позначення зв'язку з попередніми реченнями (**виходячи з цього**) чи на узагальнення сказаного (**узагальнюючи це**), як це спостерігалось в науковому стилі. У цьому теж слід вбачати відмінність епістолярного підстилю від власне книжних функціональних різновидів.

Отже, у більшості випадків використання дієприслівникових конструкцій як елементів синтаксичної системи в епістолярному підстилі не відрізняються від інших стилів. Особливості їх функціонування в листах визначаються або переважаючою частотою вживання, або наявністю/відсутністю певних видів функціонування дієприслівникових зворотів. У цілому ж, як доводять наведені факти, аналізовані листи відбивають загальні принципи у використанні дієприслівникових зворотів як вагомих компонентів мовного оформлення повідомлень. Так воно й має бути. Як синтаксичний елемент дієприслівникові утворення поширені в усіх стилях здебільшого в усталеному виявленні.

Однак розглядувана сфера використання мови для задоволення потреб спілкування характеризується не тільки рисами схожості з іншими стилями, а й властивими тільки розмовному стилю синтаксичними структурами з дієприслівником у їх основі. Розглянемо їх. Відомо, що, задовольняючи потребу висловитись в особистому зверненні до адресата, автор листа подає потік інформації без попереднього його обдумування. Це зумовлює доплив у текст таких мовних одиниць, які в інших ситуаціях не могли б з'явитися. Ідеться насамперед про введення в розповідь розмовних елементів. М. Куліш, наприклад, в одне з речень увів дієприслівниковий зворот, у складі якого є підмет: *Вернувшись ви додому, ждїть од мене телеграми про день мого приїзду* (М. Куліш). У листах Лесі Українки засвідчено одне речення з дієприслівником доконаного виду, утвореного від дієслова недоконаного виду: *...то пошли її у "Мир божий" (Петербург, Разъезжая, 7), краще давши раніш кому переписати і, звісно, змінивши ймення редакції в першій стрічці* (Леся Українка). Більшу частотність цієї форми дієприслівника відбивають листи М. Куліша: *давши вам адресу; давши перед цим вам телеграму*. З не меншою частотою представлений у його листах інший дієприслівник, а саме: *їхавши з Харкова в Одесу; Пароплавом їхавши*.

Серед речень із дієприслівником у більшості адресантів є кілька висловлень, будова яких суперечить сучасній нормі, але які засвідчуються й сьогодні в усному розмовно-побутовому мовленні. Такі приклади знайдені в листах Лесі Українки, М. Куліша. Є двоскладні речення, в яких різні суб'єкти основної й додаткової дії, наприклад: *Поминувши сей момент, далі вся історія відносин професора з Шмідтами і зрозуміла, і тонко написана, і не з одного погляду інтернасна* (Леся Українка); *Ой, брате мій, аж серце болить, дивлячись на неї* (М. Куліш). Засвідчено дієприслівникові звороти й в односкладному реченні: *Дорогії мої, Аркашо і матінко, спасибі за хлопоти (з квартирею), звинїть ви мене, бо у нас була така спека, що, зібравшись до вас їхати, у мене од тої спеки закрутилось у голові і в візника теж, [що ми не могли найти дороги до вокзалу]* (М. Куліш).

Цей факт, мабуть, не слід визнавати особливістю ідіостилю названих авторів. Його можна пояснити відсутністю в час написання листів суворих правил синтаксичної будови дієприслівникових конструкцій. Тим часом потреба в стислому відтворенні думки приваблює, що й зумовлює такі будови.

У стилістичному плані більше важить у визнанні прикмет авторського стилю використання адресантом фразеологізмів, побудованих на дієприслівниках, і одиничних дієприслівників у функції прислівника.

Фразеологізмами як виразними засобами, які мають народно-розмовне підґрунтя, послуговуються Леся Українка й М. Куліш, наприклад: *<...> вже нехай ніхто не скаже, що я "ні горівши, ні болівши", здобуваю собі "лаври", бо таки в буквальному значенні горю й болію кожнісінький раз* (Леся Українка); *Я ніколи не витримую до кінця фальшивого або принижуючого мене становища, і коли не можу просто встати і піти, то вириваюся, рвучи своє серце та, певне, й чуже*

ранячи (Леся Українка). *Тоді, мабуть, ходив би, серця свого не чувши, і земля здавалась перлиною* (М. Куліш).

М. Куліш у листуванні з Дніпровським, із яким був у приятельських відносинах, кілька разів вдається до емоційних *вилупивши очі й поливаючи сльози*, пор.: *Тільки, Жане, молодь молода, мабуть, читаючи таку дискусію, стоїть собі, вилупивши очі...* (М. Куліш); *Увечері, перед сном, я побачив одного, що сидів на подушці і дивився на мене, вилупивши очі* (М. Куліш); *І як той же дядько, поливаючи сльози над убитим міліціонером (бандита забили!) сказав: <...>* (М. Куліш).

До активних ознак ідіостилю можна віднести залучення до характеристик осіб чи подій одиничних дієприслівників у ролі прислівників. Вдаються до цього Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Куліш. У Лесі Українки це яскраво виявляється в реченні, де дієприслівник у функції прислівника створює однорідний ряд із прислівником (дієприслівник *турбуючись* і прислівник *щиро*), пор.: *Вона все-таки була делікатніша з Лаговським, ніж він з нею, вона, хоч намагалася говорити з ним “ніби щиро, ніби турбуючись”; а він говорив “тупо й індиферентно”; зовсім не дбаючи про її “жіночу гордість”, яку вона зламала для нього* (Леся Українка).

Засвідчуються й інші випадки використання дієприслівника як прислівника: *Треба вже кінчати, а то я таки дряпаю погано, бо се ж тепер і писати стараюсь лежачи, нехай уже буде той “покой”, що знов рекомендується мені від лікарів* (Леся Українка).

Виразу прислівникову функцію виконує дієприслівник у реченні з листа М. Коцюбинського до В.Гнатюка: *І навіть та дрібниця, яку робиш, робиться хапаючись й через те не вдовольняє мене* (М. Коцюбинський). У такій ролі М. Куліш доречно вживає дієприслівники у висловленнях: *Розмову веде, не поспішаючи, тягне, уважно слухає інших* (М. Куліш).

Використання одиничних дієприслівників і як однорідних із прислівниками, і в ролі обставин способу дії характерне розмовному мовленню, пасує епістолярним текстам, вільним від вимог офіційності.

Розмовність, якій властиве висловлення думки без попереднього обдумування, спричинює будову еліптичних речень. У листі Лесі Українки читаємо: *Ближче придивившись, то вся оця справа з “угодою” ets зовсім інакше мені стала перед очима, ніж стояла вдома* (Леся Українка). У реченні зеліпсовано присудок, який уявляється в такому оформленні речення: *Ближче подивитись, то видно, що вся оця справа з “угодою” <...> інакше ... стала перед очима <...>*. Пропущено присудок *поїду* і в одному з листів М. Куліша: *Думаю так: Дніпром од Києва до Херсона, а з Херсона (заїхавши на кілька день в степи) в Одесу й до вас (якщо ви будете в Одесі)* (М. Куліш).

Відбиток розмовності в листах виявляється також в утворенні дієприслівників, які в літературному мовленні навряд чи були б використані. У Лесі Українки вжито дієприслівники *відхорувавши*, тобто ‘після хвороби’, *їздячи*; у М. Куліша – *опохміляючись* – ‘після похмілля’. Леся Українка іноді користується застарілими чи вузькотериторіальними дієсловами, утворюючи від них дієприслівники, в чому теж проявляється розмовність. Так, у листі до А. Кримського вжито дієприслівник *одволодавши* (від дієслова *відволодати* – ‘привести до свідомості’); *влегшуючи* (від *влегшити* – ‘полегшити’).

Для стилю М. Куліша властиве введення в речення дієприслівника, запозиченого зі спорідненої мови. Це зроблено не нарочито, а доречно. Переконає в цьому приклад: *Я, коли пробуду в Москві тиждень, то вертаюсь додому, возросши духом на цілий кілометр угору* (М. Куліш). Дієслово російської мови *возрасти*, від якого утворений дієприслівник *возросши*, означає ‘вирости, стати більшим, сильнішим’. Подібне можливе лише в розмовному мовленні, елементи якого, як свідчить приклад, можуть переноситись і в листування.

На завершення аналізу є всі підстави зробити такі висновки.

Епістолярний підстиль правомірно розглядати в межах розмовно-побутового стилю.

У синтаксичному плані використання дієприслівника в різних його виявах в епістолярному підстилі не відрізняється від функціонування його в інших стилях:

дієприслівник як організуючий компонент звороту і як виразник обставинного значення в одиничному його вираженні. У плані ж стилістичному речення з дієприслівниковими зворотами мають деякі специфічні ознаки.

У листуванні як сфері побутового мовлення розмовність представлена по-різному. У тексти листів уводяться не тільки фразеологізми з дієприслівником й одиничні дієприслівники, що функціонують як прислівники, а й еліптичні речення з включеними дієприслівниковими зворотами. В епістолярії майстрів художнього слова засвідчуються порушення норми утворення дієприслівникових зворотів: уведення підмета в межі звороту, не пов'язаного з присудком, утворення дієприслівників, не вживаних у літературному мовленні або запозичених зі спорідненої мови.

З огляду на поширеність синтаксичних структур, забарвлених розмовністю, припустимо твердити, що розмовність у листуванні посідає виразно окреслене місце. У цьому переконує листування Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Куліша, О. Довженка. Кожен із авторів має свій стиль мовлення: в одних певні елементи розмовності представлені в більшій мірі, в інших – менш помітно, але в цілому розмовність притаманна всім авторам листів.

Результати дослідження є підґрунтям для подальшої розробки підходів до розв'язання окресленої проблеми.

Цікавим може виявитися зіставлення поширеності і частотності використання одиничних дієприслівників і дієприслівникових зворотів у листах письменників й осіб, фахово не пов'язаних з художньою літературою чи публіцистикою.

Література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
2. Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посібник / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 367 с.
3. Культура фахового мовлення. Навчальний посібник / За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
5. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.
6. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 247 с.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.